

İSLAM

MODERNİTE VE GENÇLİK

Editörler

Prof. Dr. Seyfullah KARA

Doç. Dr. Salih AYBEY

Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞİROV

ilâhiyât 625

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

İSLAM
MODERNİTE VE GENÇLİK

Editörler
Prof. Dr. Seyfullah KARA
Doç. Dr. Salih AYBEY
Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞIROV

ISBN 978-625-7404-34-1

1. Baskı: Temmuz 2021

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos
Sayfa Düzeni: Tavoos
Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilahiyyatyyin@gmail.com

FİLİBELİ AHMED HİLMİ'NİN GENÇLİK TASAVVURU VE GENÇLERE YÖNELİK TAVSİYELERİ

İbrahim BAYRAM

DOÇ. DR., TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunun artık yıkılma emareleri gösterdiği Meşrutiyet dönemi, aynı zamanda bu emarelerin ortadan kaldırılması için yoğun çabaların da izhar edildiği bir devir olmuştur. Bu meyanda devletin ilim adamları ve aydınları, belki diğer bir ifadeyle kanaat önderleri, kendi görüşleri doğrultusunda ülkenin kurtuluşu için çeşitli reçeteler sunmuşlar, hal çareleri göstermişlerdir. Farklı alanları kuşatan bu reçetelerin bir bölümü elbette, her dönemde olduğu gibi geleceğin varisleri bulunan gençlere yönelik olmuştur. Sahip olunan doğru görüş ve değerlerin, gelecek kuşaklara aktarılmasına dönük insanda adeta fıtrat halinde bulunan eğilim, bu dönem için de kendini güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Hele de reçetelerin bu kadar farklılaştığı bir devirde bu yol gösterme hissiyatı daha da kuvvetli bir insiyak halini almıştır.

Yol göstermenin olduğu yerde, birtakım işlerden şikâyet adeta vazgeçilmez bir durum teşkil ettiği için, gençlere dönük tavsiyelerde de hatırı sayılır yakınmalar söz konusu olmuştur. Burada elbette o vazgeçilmeye çalışılan iş ve anlayışa karşın, mukabil alternatifler gündeme getirilmiştir. Şikâyet konusu edilen işler ile onların yerine geçirmeye çalışılan yaklaşımların içeriği genel olarak kapsamlı tutulmuştur. Bu meyanda işin içerisine çalışmadan, genel ahlak ilkelerine, dinden felsefeye pek çok mesele dâhil edilmiştir. Özellikle mezkûr son iki alanda gösterilen yolların, tavsiye sahibinin zihin dünyasına bağlı olarak oldukça farklılaşabileceği, bu manada muhataplarını, duruma göre zıt

kutuplara yönlendirebileceği dikkate alındığında bu nasihatlerin azımsanmayacak bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İnsanın, bu yol gösterme ameliyesinin amacına ulaşabilmesi için önerilen ilgili yolun, güçlü şekilde teyit edilmesi önem arz etmektedir. Bu anlamda kanaat önderi makamında bulunan kişilerin, yapmış oldukları tavsiyelerde bu tarzı benimsemeleri, en azından ideal olan hali temsil etmektedir. Böylece muhataplara, içi doldurulamamış, tamamen kuru bir ideolojik anlayışa mebnî fikir sunulmasının önüne geçilmiş olmaktadır. İletişimin bu denli yaygınlaştığı bir atmosferde ise maa-lesef fikrin, delillerle desteklenmiş niteliksel gücü değil, sahip olduğu niceliksel konumu ön plana çıkmaktadır. Bu meyanda sesi çok çıkanın fikri, kendisinden çok daha güçlü altyapıya sahip olan bir başka görüşü bastırabilmektedir. Bu noktada hak olduğuna inanılan düşüncelerin neşrinden vazgeçilmemesi, bunların sağlam deliller ile teyit edilmesine çalışılması, ilgili görüşün bir empozeye ihtiyaç duymayacak kadar güçlü olduğu hissiyatının muhataplara verilmesi önem arz etmektedir.

İşte bu saiklerle hareket eden ve gençlere yol göstermeye çalışan bir mütefekkir de Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914) olur. Meşrutiyet döneminin önemli simalarından olan Ahmed Hilmi, Bulgaristan'a bağlı Filibe'de dünyaya gelir. Burada aldığı ilk eğitimi takiben tahsiline İstanbul'da devam eder.¹ İlk memurluk hayatına posta ve telgraf nezaretinde başlar. Beyrut'ta görevli iken Mısır'a kaçar, sonrasında İstanbul'a döner. Bir müddet sonra Fizan'a sürülür.² Sürgünde tasavvufa ilgi duyar. 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanını takiben döndüğü İstanbul'da Dârülfünûn'da felsefe müderrisliği yapar. Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye azalığında bulunur. *İkdâm*, *Şehbâl*, *Yeni Tasvîr-i Efkar* ve *Sırât-ı Müstakîm* gibi mevkûterlerde siyasi ve felsefi içerikli yazılar kaleme alır. 21 Nisan 1910'da haftalık olarak yayımlanan *Hikmet*'i çıkarmaya başlar. Çeşitli yayın organlarında Şeyh Mihr-i Dîn Arûsî, Coşkun Kalender, Kalender Gedâ ve Özdemir gibi mahlaslar kullanarak makaleler yazar.³ Çıkardığı gazeteler sık sık kapatılır.⁴ 30 Ekim 1914'te beklenmedik bir şekilde ölür. Bu noktada yazarın, masonluk ve siyonizm hakkında ilk kalem oynatan zevâttan

¹ Abdullah Uçman, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/424.

² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1999), 284-285.

³ Uçman, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", 38/424.

⁴ Zekerîyya Uludağ, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 41.

biri olması nedeniyle komploya kurban gittiği yönünde iddialar da ortaya atılır.⁵

Çok yönlü bir mütefekkir olan Ahmed Hilmi, buna uygun olarak farklı alanlarda eserler kaleme alır. Onun temel eserlerini *Müslümanlar Dinleyiniz* (İstanbul 1326), *Târîh-i İslâm* (I-II, İstanbul 1326-1327), *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? Yahut Huzûr-ı Fende Mesâlik-i Küfür* (İstanbul 1327), *Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa: Müslümanlara Rehber-i Siyâset* (İstanbul 1327), *Beşeriyetin Fahr-i Ebedîsi Nebîmizi Bilelim* (İstanbul 1331), *Huzûr-ı Akl ü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti* (İstanbul 1332) ve *Üss-i İslâm: Hakâik-i İslâmiyye'ye Müstenid Yeni İlmi Akâid* (İstanbul 1332) şeklinde sıralamak mümkündür. Müellifin bunların dışında dinî, ilmî ve edebî başka eserleri de vardır.⁶

Ahmed Hilmi'nin genel eğilimine bakıldığında onun son devir Osmanlı dünyasındaki materyalist şahsiyetler karşısında ruhçu; muhafazakâr İslamcılar karşısında ise modernist bir İslamcı olduğu görülür. Tasavvufa, özellikle vahdet-i vücûd anlayışına karşı güçlü bir eğilimi bulunan müellif, Batı felsefesine de oldukça hâkimdir. Eserlerinde onun bu alandaki nüfuzunu hissetmemek mümkün değildir. Nitekim gençlere yönelik hususi konferansında da söz konusu görüşlerini daha çok bu felsefeci kimliği üzerinden ortaya koymaktadır. Müellif, İslâm ve onun peygamberi Hz. Muhammed aleyhinde kaleme alınan kimi oryantalist eserleri reddetme, materyalist düşünceleri çürütme, bir kısım itikadi meselelerde orijinal fikirler ortaya koyma mahiyetinde telif ettiği çalışmalar üzerinden ise aynı zamanda bir kelamcı hüviyetini haizdir.

İdaresi altında bulunduğu devletin, içinde yaşadığı toplumun sıkıntılarıyla da yakından alakalı olan Ahmed Hilmi, bu meyanda istikbalin omuzlarında yükseleceği gençler ile de her daim güçlü ilişkiler kurmuştur. Eserlerinde zaman zaman gençlerin kimi meseleler hakkında takınması gereken tavırlara işaret ettiği gibi, hususi mahiyette onlara yönelik bir konferans da vermiştir. İşte bu çalışmada başta ilgili konferansın içeriği olmak üzere onun farklı konularda gençlere yönelik yaptığı tavsiyeler ele alınacaktır. Ancak öncesinde gençlere nasıl baktığını gösterir şekilde gençlik tasavvuru ortaya konulacak, ardından çok yönlü tavsiyeleri, bir kısım başlıklar altında incelenip değerlendirilecektir. Bu noktada diğer bazı eser ve makalelerinde yer alıp konuyla bağlan-

⁵ S. Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, ts.), 196; Uçman, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", 38/424.

⁶ Uçman, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", 38/424-425.

tı kurulabilecek kimi görüşleri de çalışmanın içerisine dâhil edilecek, böylece yazarın ilgili fikirleri daha kapsamlı bir şekilde sunulmuş olacaktır.

1. Ahmed Hilmi'de Gençlik

1.1. Ahmed Hilmi'nin Gençlik Tasavvuru

Ahmed Hilmi, görüşlerini sadece eserler yoluyla ortaya koyan bir mütefekkir değil, aynı zamanda bir kısmını bizzat çıkardığı gazete ve dergilerle de yayan bir münevverdir. Bu meyanda pek çok eseri ve makalesi olan müellifin, bunların bir kısmında gençlik tasavvurunu ortaya koyduğu, bir kısmında ise onlara biçtiği misyona işaret ettiği görülür. Bu doğrultuda o, hangi felsefi yolu tercih etmeleri gerektiğine dair gençlerin kendisine sorduğu sualin cevabını verirken önce gençlikle ilgili bir kısım tasvirlerde bulunur. Bu noktada gençliğin, değeri yaşlılıkta anlaşılabilecek bir nimet olduğunu vurgulayan yazar, bu dönemde kişinin etkisi altında bulunacağı hususları hoş bir üslup üzerinden aktarır. Bu manada gençler için hayatın adeta bir şiir olduğunu, onların gönüllerini çeşitli hülya ve ümitlerin doldurduğunu ifade eder. Onların fazilete inanıp bayağılığı reddettiklerini söyler. İçerisinde bulundukları bu hâlet-i rûhiyenin onlara, hayatı sevdiren, acılara katlanma gücü verdiğini dile getirir. Ancak sonraki dönemlerde insanın o gençliğin hayal ve ümit dolu mevsimini takiben karşı karşıya kaldığı hakikat ile kendisini bir sukut-ı hayal içerisinde bulacağını ihsas eder. Bu durumun hakikatle yüzleşmeyi beraberinde getirmesi itibariyle aslında bir düşüş değil, bir terakki olduğuna işaret eder.⁷

Ahmed Hilmi'nin, muhtemelen kendi tecrübelerinden yola çıkarak yapmış olduğu bu gençlik tasvirinde, daha çok hayatın gençlere tozpembe gözüktüğüne vurgu yaptığı dikkat çekmektedir. Bunları bir eleştiri mahiyetinde değil, o dönemin getirdiği doğal bir coşkunluk olarak aktarmaktadır. Nitekim gençliğin değerinin, ancak kaybedildiğinde anlaşılabileceğine dönük yaptığı vurgu, bu durumu bir ham hayal peşinde koşma tarzında algılamadığına işaret etmektedir. Elbette bu durum, ortada bir hakikatle yüzleşmeme sıkıntısı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Öte yandan müellifin, gençliği; faziletin değerini, rezîletin düşüklüğünü tayin eder bir mevkîe yerleştirip bunun üzerin-

⁷ Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?: Dârü'l-Fünûn Efendilerine Tahvîrî Konferans* (Konstantiniyye: Matbaa-i İslâmiyye-i Hikmet, 1329), 1-2.

den onlara bir paye vermesi de dikkat çekicidir. Onun bu düşüncesi, gençlere ilgi göstermesini de açıklar bir mahiyet arz etmektedir.

Ahmed Hilmi, bir başka yerde ise hem gençlik tasavvuruna değinir hem de gençlerin üstlenmesi gereken misyona işaret eder. Bu meyanda "İstikbâl-i Vatanın Şu'le-i Ümîdi "Gençlik" dir, Nâsiye-i Şebâbete Leke Süren Sefillere Lanet" başlığıyla kaleme aldığı makalesinde her iki husus bağlamında görüşlerini ortaya koyar. Daha ilk aşamada makalesine koyduğu başlıkla gençliği nasıl gördüğünün işaretini veren müellif, onları vatanın geleceğinin ümit ışığı olarak niteler ve bu gençliğin alınına leke sürmeye çalışan bedbahtları lanetle anar.⁸

Ahmed Hilmi, mezkûr makalesinde önce vatan ve milletin geleceğinin, bu hususta gösterilen gayrete göre şekilleneceğini, milletin selametinin gelecek kuşakların, kendilerinden daha parlak olması ile teminat altına alınacağını belirtir. Vatan ve milletini seven her kişinin, gençliğe yardım etme ve onlara sevgi göstermeye mecbur olduğunu savunan müellif, gençliğe sunulacak olan muhabbetin, vatanın istikbalini sevmek anlamına geleceğini söyler. Konuyla ilgili fikirlerini aktarmaya devam eden yazar, gelecek kuşağın şimdikinden daha ahlaklı, daha gayretli, daha münevver yetiştirilmemesi halinde, memleketin korunma ve gelişimi hususunda üstlenilen sorumluluğun yerine getirilmemiş olacağının altını çizer. Yine bir vesileyle onların milletin rehberliğini üstlenmeye namzet kimseler konumunda olduklarına dikkat çeker.⁹

Müellif, aslında bu makalesinde, daha çok kimi gençlerin bazı kötü neticeler verecek işlerle meşgul olmalarının önüne geçmek için gayret göstermektedir. Burada onun işaret ettiği bir kısım hususlar önem arz etmektedir. Bu manada o kimi gençlerin zihinlerini, vatanın sıkıntı ve dertlerinden uzak tutar şekilde davranmalarına tepki göstermekte ve bu hususta kanun ve hükümet kanalıyla bir korunmanın sağlanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ona göre kimi gençler eliyle genç kuşakların sürüklenmeye çalışıldığı bazı süflî fikirler, onların memleket meseleleri etrafında düşünce ve gayretlerini birleştirmelerinin önüne geçmektedir.¹⁰ Bu yorumundan müellifin hem kimi gençlerin bu tür işlere bulaşmalarına hem de kötü çıkır açmalarına yönelik bir sitemde bulunduğu anlaşılmaktadır. Konumuz açısından daha önemli olan hu-

⁸ Sehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "İstikbâl-i Vatanın Şu'le-i Ümîdi "Gençlik" dir, Nâsiye-i Şebâbete Leke Süren Sefillere Lanet", *Hikmet* 1/10 (20 Eylül 1911), 1.

⁹ Ahmed Hilmi, "İstikbâl-i Vatanın Şu'le-i Ümîdi "Gençlik" dir", 1.

¹⁰ Ahmed Hilmi, "İstikbâl-i Vatanın Şu'le-i Ümîdi "Gençlik" dir", 1.

sus ise onun gençliğin gayretini faydasız işlere yönlendirmelerine tepki göstermesidir.

Müellif, söz konusu makalesinde kimi gençlerin, insanların şehvi duygularına hitap eder tarzda yazmış oldukları eserlerin, milletin gençliğe kötü gözle bakmasına neden olacağı endişesini de dile getirir. Bu eserlerin, milleti gençliğe küstürdüğü gibi, umumi ahlakı da ifsat ettiğini belirtir. Yine bu eserlerin, ne ulvi ne de dünyevî meseleleri alaka-dar eden, milletin samimi hislerini karalayan "saçma sapan" çalışmalar olduğunun altını çizer. Rus ve Bulgar gençlerinin, milletlerini irşat için ikbal ve saadetlerinin ötesinde hürriyet ve hayatlarını dahi feda ederken, her millettten daha çok himmete muhtaç olan bu toplumun kimi gençlerinin böyle utanç duyulacak işlerle iştigalinin kabul edilemez olduğunu vurgular.¹¹ Böylece yine gençleri enerjisini toplumunun gelişimine harcaması gereken kişiler olarak takdim etmiş olur. Yine bu yorumuyla gençlikle millet arasında köprülerin atılmaması, buna sebebiyet verecek işlerden kaçınılması gerektiğini vurgulamış olur.

Ahmed Hilmi, bir başka eserinde yine aynı doğrultuda fikir beyan eder. Bu manada Meşrutiyet dönemi içerisinde, aydın sayılan gençlerin milletin terbiyesi ve onların terakkiye sevkı hususunda ön ayak olması beklenirken bunun karşılığının verilemediğini ifade eder. Bu konumda olan gençlerin, ilgili misyonu yerine getirebilmek için zevk ve sefahatten fedakârlık etmeleri gerektiği halde maalesef onların bunun şuuru-na varamadıklarını söyler. Böylesine ulvi bir görevin, servet ve sefahat düşkünlüğü ile birlikte yürümeyeceğini teyit eder.¹² Bu yorumuyla da müellif, donanımlı gençlerin en önemli vazifelerinden birinin, sahip oldukları gücü mensubu oldukları milletin ıslahına harcamak olduğunu söylemiş, bunu başarmak için ise şahsi heveslerin en azından ikinci plana atılması gerektiğine işaret etmiş olur. Söz konusu fikirleri ile ayrıca zihnindeki gençliğin nereye tekabül ettiğini de göstermiş olur.

1.2. Ahmed Hilmi'nin Gençlere Yönelik Tavsiyeleri

İdealist bir insan olduğu anlaşılan Ahmed Hilmi, muhtelif eserlerinde bu durumuna uygun olarak gençlere hususi mahiyette tavsiyelerde de bulunur. Bu tavsiyelerinin bir kısmı genel anlamda onların kendilerini iyi yetiştirmelerine hizmet amaçlı iken, bir kısmı ise daha hususi şekilde dinle ilişkileri ve çağdaş felsefi anlayışlara karşı kendile-

¹¹ Ahmed Hilmi, "İstikbâl-i Vatanın Şu'le-i Ümîdi "Gençlik" dir", 1.

¹² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Muhâlefetin İflâsı* (Kostantiniyye: Hikmet Matbaa-i İslâmiyyesi, 1331), 65.

rini konumlandırmaları gereken mevki hakkında olur. Bu noktada tavsiyelerini kimi zaman uygulanagelen yanlışları göstermek kimi zaman ise doğruya işaret etmek suretiyle ortaya koyar. Onun bu tavsiyelerini genel içerikli, dine yönelik ve felsefi anlayışa dönük şeklinde üç alt başlık halinde incelemek mümkündür.

1.2.1. Genel Anlamda Tavsiyeleri

Ahmed Hilmi, daha önce bahsi geçen gençlere yönelik konferansının önemli bir bölümünde onlara usul ve ideal tavsiyesinde bulunur. Bu noktada bir metot dâhilinde hareket edilmesi prensibini ısrarla vurgular. Burada dile getirdiği görüşler üzerinden aslında gençlere, İslâm âleminin içinde bulunduğu sıkıntının kaynağını göstermeye ve buradan hareketle de onların kusursuz düşünce ve davranışlar geliştirmelerini sağlamaya çalışır.

Müellif, bu aşamadaki sıkıntıyı sadece ilim sahasında değil, hayatın tüm alanlarında geçerli olacak genişlikte ifade eder ve farklı örnekler üzerinden düşüncelerini temellendirir. Ona göre hayatta en gerekli şey, fikir ve işinde, sağlam bir usul ve metot üzerinden hareket etmektir. Tabiatı keyfiliğe ve tesadüfe yer olmamasının gösterdiği üzere kişinin düşünce ve eyleminde muntazam bir usule tabi olması gerekmektedir. Müellif, gündelik hayat üzerinden buna aykırı olan davranış şekilleri arasında infiale kapılıp hisleriyle hareket etme örneğine yer verir. İşin ilim kısmında ise tutunulması gereken temel bilimsel metoda atıf yapar. Bu manada en sağlam yolun tahlilî metottan, yani insana terkibi bir şekilde ulaşan ilgili fikrin tazammun ettiği cüzlerin hususi şekilde incelenip ona göre hareket edilmesinden geçtiğini söyler. Aksi bir davranışın, his ve eğilimlere göre hareket etme ve bilinçsiz tercihte bulunmaya sebebiyet vereceğini kaydeder. Böyle bir durumda ilmi sebeplere dayanmayan, içgüdü ile hareket edilen bir atmosferin doğacağını söyler. Konuyu bu aşamada İslâm dünyası ile bağlantılı hale getiren müellif, bugün Müslümanların belki de tüm doğu milletinin en büyük sıkıntısının bu metot eksikliğinden kaynaklandığını ifade eder.¹³

Ahmed Hilmi İslâm âlemindeki metot eksikliğinin kaynağı olarak ise güçlü bir ideale sahip olunmamasını gösterir. Herkesin bir hayali bulunduğu için idealsız insan olmasa da, günümüz Müslümanlarının ideallerinin oldukça müphem olduğunu ve adeta bir temenniden ibaret kaldığını savunur. Bu ideal, temenninin ötesine geçmediği için maksadın gerçekleşmesi adına irade ve gayretin harekete geçirilmediğini ve

¹³ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 3-4.

işin tesadüflere bırakıldığını söyler. Bunun da toplumda tembellik, aşırı tevekkül ve şaşkınlık şeklinde nitelendirilebilecek durumların kökleşmesine yol açtığını belirtir.¹⁴

Ahmed Hilmi bu usulsüzlüğün, toplumda aldığı hali aktarırken, meramını daha iyi ifade edebilmek için birtakım genellemeler yapmaktan da kendisini alamaz. Bu manada artık bu usulsüzlüğün doğu toplumlarında neredeyse irsî bir hale geldiğini kaydeder. Bunun aynı zamanda doğunun zekâ ve servetinin harcanıp gitmesi gibi bir duruma da sebebiyet verdiğini belirtir. Bu hükmünü de; bir potansiyel üzere dünyaya gelen insanların, usulünce bir amaç doğrultusunda bir hedefe yönlendirilmemiş olmalarının ortaya çıkardığı insan ve güç israfı ile izah eder. Müellif mübalağalı bir dil ile usulsüzlüğün vardığı boyutlara işaret etmeyi sürdürür. Bu meyanda, usulsüzlüğün, artık, onun yokluğunun farkına varılmasını bile engellediğini ileri sürer. Bu noktada bir hatıra ve gözlemini de paylaşan müellif, Fizan'da sürgünde iken bir Batılı valinin kısa süre içerisinde başardığı işlerden hareketle bir Batılı-Doğulu insan tipinin mukayesesini yapar. Burada ilk kişide muntazam ve sistemli bir şekilde hareket ile hedeflenen ideale ulaşma, ikincide ise düzensiz ve sistemsiz tarzda bir harekete/eyleme girişme olduğunu söyler. Nihayet başka bir genelleme yaparak bir Batılı/İngiliz şahsiyette usulsüzlüğün istisna iken bizim insanımızda, bir usule göre hareket etmenin istisna olduğunu söyler.¹⁵

Meramını daha güçlü bir şekilde ortaya koyabilmek ve daha iyi anlaşılacak için bir kısım mübalağalı ve genelleyici ifadeler kullandığı görülen müellifin, ilgili hususları gençlere aktarmasının altında, onları sözünü ettiği hatalara düşmekten uzak tutma amacı yatmaktadır. Gelişmişliği temsil eden Batı ile geri kalmışlığın simgesi haline gelen Doğunun, bu konumda olmalarının nedenini göstermeye çalışan müellif, bu yolla gençleri, en azından teknoloji ve sanayi alanında idealize edilebilecek olan Batının bu sahalarda izlediği yöntemi uygulamaya teşvik etmektedir. Bunun üzerinden ayrıca Doğunun gençlerin omuzlarında hak ettiği mevkîye yükselme arzusunu ortaya koymaktadır.

Ahmed Hilmi, genel anlamda durum tespiti yaptıktan sonra öne çıkan hususların altını daha güçlü bir şekilde çizmeye çalışır. Bu manada toplumunu; iyi dileklere/temennilere sahip, ancak usul ve idealden mahrum kimseler olarak tavsif eder. Bu hastalığın hem millet hem de hükümet düzeyinde olduğunu söyleyen müellif, gençlere bu nokta-

¹⁴ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 5.

¹⁵ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 5-9.

da bir usul ve ideale teşvik babından, bu değerlerden uzak olduğunu düşündüğü milletin panoramasını sunmaya devam eder. Milletin, kendi halkını mesut, vatanını mamur etmek arzusunda olsa da, buna ulaşmak için bir usulleri olmadığını, bu hedeflerini/arzularını akli bir ideal haline getirmeden, sadece içgüdüsel şekilde onlara ulaşmak istediklerini kaydeder.¹⁶

Müellif, sıklıkla vurguladığı usul eksikliğinin bir kısım tezahürlerini de sıralar. Bu manada, bir işe nereden başlanacağını tayin edememek, her işi birden yapmaya kalkışmak, daha gerekli olanı/ehemmi, ondan daha az gerekli olanın/mühimin önüne geçirememek, esasla teferruatı birbirine karıştırmak gibi maddeler zikreder. Bunların muntazam bir sistem eksikliği dışında güçlü bir hedefin/idealin yokluğuna da işaret ettiğini kaydeder. Bu noktada o zamanki ülke şartları üzerinden bazı örnekler sıralayan müellif, bu usulsüzlüğü Şarkın hastalığı olarak nite eder ve bu durumun sosyal mevkie göre bir değişiklik arz etmediğinin altını çizer. Bu çerçevede insanımızın, ani infial, günlük hadiseler ve baskın ihtiyaçların etkisi doğrultusunda davranışlar geliştirdiğini söyler. Maalesef bu sosyal yapının niteliğinin; “şaşkınlık”, isminin ise; “bedeviyet/medeniyezsizlik” olduğunu kaydeder.¹⁷

Ahmed Hilmi, usulsüzlük ve idealsizliğin eşlik ettiği hasletleri aktardığı gibi usul ve idealin beraberinde bulunduğu halleri de zikreder. Burada itimad, irade kuvveti, içtimaiyat ve amelî fikrin, usul ile ideale eşlik eden hasletler olduğunu söyler ve bunları izah etmeye başlar. Buna göre itimad; her bireyin idealinin peşinden gitme hususunda gösterdiği sebat ve ona ulaşma noktasında nefesine duyduğu güven demektir. İrade kuvveti; ideale ulaşmaya dönük güçlü arzu ve bu uğurda sıkıntılarla başa çıkmayı ifade eder. İçtimaiyat ise, şahsi menfaati ile mensubu olduğu toplumun maslahatını bir tutup, bu dengeyi kaybetmemek anlamına gelir. Nihayet amelî fikir ise; ideale mümkün ve kestirme yoldan gitmek demektir.¹⁸

Müellif, bu aşamada mezkûr hasletlerin kendi toplumunda olmadığını teyit ettikten sonra onlarda bulunduğunu düşündüğü davranışları da sayar. Bu manada millette, ictimailik yerine, herkesin kendi menfaatini düşünüp toplumun haklarını hakir görmesi anlamına gelen ferdiyetçiliğin/bireyselliğin olduğunu söyler. Yine irade kudreti yerine kibrin en çirkin hali olan, noksanını bile fazilet gören ve nefsinin herkesin önü-

¹⁶ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 9-10.

¹⁷ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 10-11.

¹⁸ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 12-13.

ne geçiren bir kendini beğenmişliğin bulunduğunu belirtir. Yine ameli fikrin yerine karmaşık nazariyeler ile uğraşıldığını söyler. Bunun resmiyette bürokrasiyi artırırken, özel hayatta ise kişiyi şaşkınlığa sevk ettiğini belirtir. Bu bağlamda en basit bir mesele hakkında kırk tane hal çaresi bulma, yüz tane teori ortaya atma ve bu şekilde nazariyelerle boğuşup işin içinde çıkamama gibi hallerle karşılaşıldığını ifade eder. Müellifin bu konuda verdiği örnekten daha çok içi boş tartışmalarla oyalanmak ve kolayca halledilebilecek bir meseleyi zora koşmak ve bütün bunlara rağmen verimli bir neticeye ulaşamamak tavrını eleştirdiği anlaşılmaktadır.¹⁹

Müellif, bu hususları gençlere detaylı bir şekilde anlatarak; onların bu sözünü ettiği eksikliklerden kendilerini uzak tutmalarını sağlamaya hedeflemektedir. Nitekim o, bir başka vesileyle yine bu usul ve ideal eksikliğine dikkat çektikten sonra, doğrudan bunların aksi yönde gençleri teşvik edecek ifadeler kullanmaktadır. Bu manada gençlerin, bu noksanlardan nefislerini kurtarmalarını doğrudan salık vermektedir.²⁰ Bir başka yerde ise daha açık şekilde gençlerin konumunu belirtmekte ve onların çoğunun umumi ve hususi bir gayeleri/idealleri, kendileri için belirledikleri bir usulleri bulunmadığını söylemekte, bunu da hayat ve içtimaiyat hakkında bir felsefelerinin olmaması ile izah etmektedir.²¹

1.2.2. Din Alanında Tavsiyeleri

Ahmed Hilmi, kimi eserlerinin satır aralarında dine dair özellikle gençlere hitap ile bir kısım dolaylı tavsiyelerde bulunduğu gibi, gençlere yönelik verdiği mezkûr konferansta da doğrudan aynı bağlamda bazı hususlara işaret eder. Aslında müellifin ortaya koyduğu bütün fikirlerin bir muhatabı aynı zamanda gençlerdir. Ancak burada onun hususi mahiyette gençler veya gençlik vurgusu yaptığı yerlerde zikrettiği ifadelerle temas edilecek ve konu bu çerçevede içerisinde sunulacaktır.

Ahmed Hilmi'nin ilgili tavsiyelerini aktarmadan önce onun bir mukaddime tarzında zikrettiği bazı hususlara değinmek gerekir. Bu manada o, Avrupa medeniyetinin hâkim güç olmasından hareketle geri kalmış toplumların onu örnek alması ve buradaki fikirlerden etkilenmesini, işin doğruluğu bir yana, doğal karşıladığını gösteren ifadeler kullanır. Ardından gençlerin Batı'da yaygınlık kazanan düşüncelere karşı nasıl bir tavır geliştirmeleri gerektiği hakkında fikir beyan ederken gençlerin dinle ilişkisine dair bazı yorumlar yapar. Bu meyanda

¹⁹ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 13-14.

²⁰ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 35.

²¹ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 17.

önce Avrupa pazarında, belki hepsi parlak ve çekici şeyler olsa da, bunların bir kısmının milletin ihyası için çok gerekli, bir kısmının ise belki diğer faydalarını boşa çıkaracak şekilde zararlı olabileceğini kaydeder. Bu doğrultuda bazı örnekler verdikten sonra yararlı ve zararlı işlerin arasında kalındığı için mutlaka seçici davranılması ve taklitten kaçınılması gerektiğinin altını çizerek. Bunun için de aslında yine bir ideale ve usule ihtiyaç bulunduğunu vurgular.²²

Ahmed Hilmi meseleye önce böyle genel bir perspektif içinde bakış attıktan sonra, bu hususta maalesef seçiciliğe önem verilmediğini ifade eder. Bu meyanda Batı'dan alınmaması gereken düşünce ve tutumların alınıp, toplumda bunlara yaygınlık kazandırılmaya çalışıldığını belirtir. Bu bağlamda milliyeti küçümseme, dini istihfaf, sembolizm, sosyalizm, materyalizm ve "özgür düşünce/kendini hiçbir kayda bağlı hissetmeme" gibi tutum ve düşüncelere rağbet gösterildiğini söyler. Burada Avrupa'nın ikiyüzlü davrandığına dikkat çeken müellif, onların bize bir yandan "hür düşünceliliği" tavsiye ederken, diğer yandan kendi dinlerini yaymak için büyük maddi harcamalara girişip, pek çok ruhani şahsı diğer ülkelere gönderdiğine işaret eder. Onların hem dini hem de milli taassup içerisinde hareket ettiklerinin maalesef tam manasıyla anlaşılamadığını, üstelik kimi insanımızın da devlet ve toplumuzun belki de yegâne mücadele ve mukavemet aracı olan dini hislere hücumla kalkıştığını belirtir.²³

Ahmed Hilmi'nin, gençlere yönelik konferansında aktardığı bu yorumlardan onun, Avrupa medeniyetinin diğer milletlere karşı adeta süslediği bazı yaklaşım ve fikirleri, kendi toplumu için uygulamaya sokmadığı ve buna aykırı davrandığı görüşüne sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Burada meselenin konumuzla ilgili olan kısmı ise müellifin, Avrupa'nın din konusunda serbest fikirliliği tavsiye ederken, kendi dinleri için hiç de böyle bir yaklaşım sergilemedikleri yönündeki tespiti- dir. Buradan hareketle onun gençlere, medeniyetin beşiği olarak gösterilen Avrupa'nın teşvik ettiği hür düşünceliliğin peşinden gidip de dine karşı lakayt bir tavır alınmaması gerektiğini vurguladığını belirtmek olanaklıdır. Onun bu fikrini teyit için dinin, Müslüman toplumları için belki de en güçlü silah olduğuna dönük vurgusu ve bu güçten mahrum kalınmaması gerektiği yönündeki ihsası ise oldukça dikkat çekicidir.

Müellif, daha çok belki ateizme kadar varacak dine karşı lakaytılık manasında özgür düşünceliliğin gençler için tehlikeli olduğuna vurgu

²² Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 17-19.

²³ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 29-30.

yaptığı gibi, aynı konferansta doğrudan ateizm hakkında da bir vesileyle kısa bir yorumda bulunur. Bu manada ateizmin akıbet ve neticelerinin kimileri tarafından fark edilemediğini belirterek, onun kötü sonuçları bulunan bir yol olduğuna işaret etmiş olur.²⁴

Müellif, konferansının son bölümünde ise gençlerin dine karşı almaları gereken tavrı, dinin toplum içindeki rolü üzerinden anlatmaya çalışır. Bu manada, kendi toplumunun da içinde bulunduğu Doğu'da baskın olan hissin din olduğunu, milletin dini hislerini rencide ederek hiçbir yere varılamayacağını, bilakis yüceliğini ve berraklığını muhafaza eden veya bunlara kavuşan bir dinin, yükselmenin en önemli amillerinden biri haline geleceğini belirtir. Dine ait işlere lakayıt kalmanın, dinin, bu işleri israiliyyât ve nakli haberler üzerinden götüren kimselere bırakılmasına neden olacağını, böyle bir tavrın ise milli yükseliş önündeki en büyük engellerden birini teşkil edeceğini söyler. Büyük bir değeri haiz olan dîni hissin, İslâm'ın yükselme ve birlik sağlamasına hizmet ettirilmez, insanın huzur ve gelişimine alet kılınmazsa, hususiyetini kaybederek cehalet ve sefaletin kaynağı haline geleceğini belirtir. Gençlerin bu inceliği gözden kaçırmamaları gerektiğine dikkat çeken müellif, onlardan hem hikmetsiz ve şekilci bir taassup ile hareket etmemelerini, hem de mukallit ve çocukça bir tavır ile dinsizliğe gönül vermemelerini ister. Bu noktada "ne câhilâne sofuluk ne de mukallidâne dinsizlikle" gidilmeyip, hak ve hakikat üzerinden hareket edilmesini tembihler.²⁵

Bu yorumuyla müellif, takip edilmesi gereken temel yolun ilim olduğunu vurgulamış, bunun zıddı olan cehaletin hem dini hislerde hem de dinsizlikte bulunabileceğini belirtmiş olur. Bu manada hikmeti idrak olunmadan sadece davranışsal şekilde ifa edilen ibadetlerin de, adeta modaya uymak kabilinden peşinden gidilen dinsizliğin de doğru bir tavır olmayacağını, bunların yerine hikmet ve ilimle bezeli bir din anlayışının takip edilmesi gerektiğini ihsas etmiş olur.

Ahmed Hilmi, diğer kimi eserlerinde ise gençlere dini öğrenme yolları hakkında bilgi verir. Bu noktada dinin fenni hakikatlerle birlikte öğrenilmesi tavsiyesinde bulunur. Bilim ile dinin arasında bir çatışma olmadığını, belki daha doğru bir ifadeyle onların alanlarının farklı olduğunu savunan müellif, kimi dini yorumlar ile fenni hakikatler arasında ise bir çelişkinin gündeme gelebildiğini söyler. Bu noktada İslâm ve bilimin birbirini teyit ettiğini gösteren yorumların ortaya konulması gerektiğini kaydeder. Bunun için çağdaş ilme hâkim, Avrupa zihniyet

²⁴ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 33.

²⁵ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 48.

ve teşkilatına vâkıf ulema yetiştirilmesine ihtiyaç bulunduğunu söyler.²⁶ Ahmed Hilmi'nin gençlere verilen dini bilgilerde sözünü ettiği bu duruma riayet edilmesini sıklıkla salık verdiği görülür. Kendisi de eserlerinde bu türden yorumlar yapmaya özen gösterir.

Ahmed Hilmi, dini alanda eser yazan kişilerin, bahsettiği temel ilkeye riayet etmeleri gerektiğini söylerken, aslında aynı zamanda gençlerin dini ne tür çalışmalardan öğrenmeleri ve bunu aktarırken hangi yolu takip etmeleri gerektiğini de ortaya koymaktadır. Bu manada onun *Allah'ı İnkâr Mümkin müdür?* eserine yazdığı önsözün son kısmında genç ilim adamları ile öğretmenlere hitaben kullandığı cümleler tam da bu anlayışını yansıtmaktadır. Burada o, isbât-ı vâcib meselesi üzerine yoğunlaşan bu eserinin ilim ve felsefenin son gelişmelerini dikkate alan bir anlayışla kaleme alındığını kaydeder. Üzerine ciddi şekilde düşülürse, İslâmî hakikatlerin felsefi ve fennî bir surette aktarma imkânına kavuşulacağına işaret eder.²⁷

Gençlere yönelik yaptığı bu yorumuyla müellifin, onların dini hakikatleri öğrenir ve öğretirken bunları bilim ve felsefe ile mezcedebilecek kıvama gelmeleri gerektiğini ihsas ettiği görülür. Yine ilgili hitabının satır aralarında, dinin sadece bir kısım nakli bilgiler üzerinden öğrenilmesinin en azından bugün için yeterli olmadığını vurgulamış olur. Aslında onun bu vurgularını, bir yönüyle kelim ilminin öğrenilmesine teşvik olarak da okumak mümkündür. Buna elbette en azından genel anlamda çağdaş pozitif bilimin verilerinden haberdar olmayı da ilave etmek gerekmektedir. Müellifin bundan bir asır önce devrinin gençlerine yönelik yaptığı bu hitabın muhtevasının, günümüz gençleri için hayli hayli geçerli olduğunu söylemeye herhalde gerek dahi yoktur.

Ahmed Hilmi, İslâmî hakikatlerin en azından gençlere fen ile bağlantılı bir şekilde aktarılması gerektiğine dönük inancını akaid eserinin künye sayfasına yazdığı bir cümle ile de teyit etmektedir. Bu manada o, *Üss-i İslâm Hakâik-i İslâmiyeye Müstenid Yeni İlmi-i Akâid* adlı çalışmasının mezkûr sayfasına "Genç Müslümanlığın ihtiyâcâtını (ihtiyaçlarını) tatmin edecek tarzda tertip olunmuştur" cümlesini ilave etmiştir.²⁸ Bu izah, onun gençlerin İslâm'ın inanç ilkelerini, klasik akaid eserleri üzerinden öğrenmelerinin yeterli gelmeyeceği fikrine sahip olduğunu gös-

²⁶ Filibeli Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *Târîh-i İslâm* (Konstantiniyye: Hikmet Matbaası, 1326), 2/662-663.

²⁷ Filibeli Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkin müdür?* (Konstantiniyye: Hikmet Matbaa-i İslâmiyyesi, 1327), 1/G.

²⁸ Filibeli Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *Üss-i İslâm: Hakâik-i İslâmiyeye Müstenid Yeni İlmi-i Akâid* (Darülhilâfe: Hikmet [Matbaa-i İslâmiyesi], 1332).

termektedir. Nitekim pek çok akaid eseri olmasına rağmen onun yine bu türden, -ancak akli ve felsefi izahlarla bezeli- bir çalışma kaleme alması gençlerin, kendisinin ele aldığı şekliyle dini hakikatleri öğrenmeleri gerektiğine inandığına işaret etmektedir. Aslında eserine verdiği isim dahi, tek başına bu inancını yansıtmak için yeterli olsa gerektir.

Müellifin dinle ilgili gençlere yönelik tavsiyelerinde, temel olarak iki husus üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Bunların ilkin, gençlerin dini hissiyatı, bir güç olarak görmeleri ve halkın bu yöndeki duygularını rencide edici tavır geliştirmemeleri şeklinde ifade etmek mümkündür. İkincisini ise, dini mücerret nakli bilgilerle öğrenmek yoluna gitmemeleri, bunu mutlaka, en azından temel bilimsel gerçeklikler ile harmanlayabilmelerini sağlayacak diğer fenni ilimler ile takviye etmeleri şeklinde dile getirmek mümkündür.

1.2.3. Felsefe Alanında Tavsiyeleri

Ahmed Hilmi'nin çalışma boyunca atıflar yapılan mezkûr konferansın ana konusu aslında seçilmesi gereken felsefi doktrini tayin hakkındadır. Ancak burada azımsanamayacak ölçüde gençlere yönelik diğer bir kısım tavsiyelerde de bulunur. Bu tavsiyelerini takiben ilkin, felsefi görüşlere dair bilgi verir, ardından bunlar hakkında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini anlatmaya çalışır.

Ahmed Hilmi, ilgili doktrinleri seçmeden önce genel anlamda bir kısım uyarılarda da bulunur. Gençlerin bu konuda seçim yapmadan önce, ilgili anlayışı, uzunca düşünmeleri, asla bir taklit yoluna başvurmamaları ve bunların hiç değilse temel prensiplerine vâkıf olmaları gerektiğini belirtir. Yine kimi insanların, kendisine ve etrafına zarardan başka bir şey getirmeyeceğini bildikleri fikir ve doktrinlere yönelmekten kendilerini alıkoyamayacaklarını ifade eden müellif, bu tür kimseler için hususi bir tavsiyede de bulunur. Bu manada onların en azından söz konusu zararı kendileriyle sınırlı tutmalarını, bunları yayma ciheatine gitmemeleri gerektiğini söyler. Bunu yapabilmek için de en büyük hikmetin insanlığa maddi veya manevi kazanç sağlamak olduğu hususunu akıllarından çıkarmamaları gerektiğini belirtir. Nihayet bu tür bir tavır almanın vatan ve insanlık borcu olduğunu, yerine getirmenin mutluluk vereceğini belirterek ilgili duruma muhatap olan kimseleri daha güçlü bir şekilde ikna etmeye çalışır.²⁹

Müellif, felsefi doktrin seçmeden önce dikkat edilmesi gereken bazı hususlara işaret ettikten ve bu felsefi meslekler üzerinden birtakım tas-

²⁹ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 34-36.

nifler yaptıktan sonra bunları temel olarak spiritüalizm, idealizm, materyalizm ve panteizm şeklinde dört anlayışa indirgemenin mümkün olduğunu söyler ve bunlara dair bazı açıklamalar getirir. Bu konuda yapacağı izaha temel teşkil edecek şekilde önce bir kısım ikili kavramlar zikreder. Bu çerçevede "Hak-halk", "basit-mürekkebe", "görülme-yen asıl-mahsûsât ve maddiyat âlemi", "bilinemeyen-bilinmeye elverişli" ve "zat-şuûnât (işler/durumlar)" şeklinde tabirlere yer verir.³⁰

Müellif, bu aşamada artık ilgili kavramlar üzerinden sözünü ettiği felsefi doktrinleri kısaca tanıtmaya başlar. Buna göre Ruhâniyyûn/Spirüalistler, Allah'ı, "âkil" ve irade sahibi bir ruhani şahsiyet olarak tavsif ederler. Onun, âlemi yoktan yarattığını, kendisiyle mahlûkat arasında varlık itibariyle farklılık bulunduğunu belirtirler. Yine seçme özgürlüğüne sahip olduğunu düşündükleri insanın, akıl ve temyiz gücüyle Allah'ın varlığına ulaşacağını ifade ederler.³¹

Müellif, kendi içinde farklı bir kısım şubelere ayrılabilir olan idealizmin de temel düsturlarına yer verir. Buna göre Allah mutlak bir fikirden ibaret olup, O'nun insan tarafından düşünülme dışında bir hakikati yoktur. Buna bağlı olarak O'nun bir şahsiyeti olmadığı gibi akıl ve irade gibi nitelikleri de yoktur. Âlem de aynı şekilde bir fikirden ibarettir. Bu fikir kendi zorunlu ve tabii seyri itibariyle, mutlaklıktan tabiata, tabiattan insana, nihayet buradan da yine mutlaklığa geçiş yapar. Bu bağlamda bir hürriyet ve irade söz konusu olmayıp, iş tamamen zorunluluk üzerinden yürür.³²

Ahmed Hilmi, Maddiyyûn mezhebinin genel yaklaşımını da aktarır. Buna göre onlar varlıkta madde ve kuvvet dışında bir şey olmadığını, yok edilemediği için de bunların ezeli ve ebedi olduğunu düşünürler. Onlara göre tabiat, kendi kanunları çerçevesinde idare olunur. Bu kanunlar tabiat ve oradaki değişimi izah ettiğinden ve dahi ezeli olduğundan, bir yaratıcı tasavvuruna sebep de ihtiyaç da yoktur. İnsanın zekâ ve idraki tamamen tecrübe ürünüdür. Mutlaklık ve benzeri fikirler vehim ve hayalden ibarettir. İnsanın bizzat kendisi de bir tabiat ürünüdür, bu meyanda diğer hadiselerden farklı bir konumu yoktur. O da tabiat kanunlarının hükmü ve etkisi altında bulunur. Dolayısıyla irade hürriyeti söz konusu değildir.³³

Müellif, son olarak Panteizm hakkında da bazı bilgiler paylaşır.

³⁰ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 39-40.

³¹ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 40.

³² Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 41-42.

³³ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 42-43.

Buna göre varlık birdir. Tabiat, varlık itibariyle Allah'tan ayrı olmadığı gibi, yokluktan da yaratılmış değildir. Âlem, Allah'ın "şuûnâtı"ndan ibarettir. Hak ile halk arasındaki fark, varlık yönünden değil, mantıkî yöndendir. Allah ne ruhani ne de cismani şahsiyettir. O, vehmi bir fikir de değildir. Sonsuz, zat-ı mutlak. Mutlak olduğu için noksanlık ve sınırlılıktan yücedir. İradesi ezeli, ebedi ve zaruridir. İrade, yalnız külli irade olup, bütün mevcudatta hüküm sürer. Bu anlamda kula ait bir iradeden bahsedilemez.³⁴

Ahmed Hilmi ana hattıyla felsefi doktrinleri aktardıktan sonra genel bir değerlendirme yapıp, kendi tercihini de ortaya koyar. Bu manada ilgili felsefi yolların dışında onların bir kısım yaklaşımlarını alan ve bunlara başka birtakım fikirler ilave edip yeni anlayış oluşturan mesleklerden de bahsedilebileceğini söyler. Ancak bunlarda da bir kısım farazyelerin mevzu bahis olduğunu, dolayısıyla hiçbir felsefi yolun hatadan salim bulunmadığını belirtir. Buradan hareketle bütün hakikati cemetmiş bir felsefi anlayıştan bahsedilemeyeceğini kaydeder. Bu durumda sanayi ve iktisat gibi alanlarda bilimin gösterdiği yoldan gitmek gerekirse de, ahlak ve felsefe gibi sahalarda, ilgili anlayışların içerdiği hakikatleri seçip bunları birleştiren bir yol tutmak gerektiğini söyler. Böylece gençlere, en salim yol olarak tavsif ettiği "eklektizm" anlayışını tavsiye etmiş olur.³⁵

Müellif bu aşamada eklektizm düşüncesinin gelişmesi için gençlere düşen görevleri de hatırlatır. Bu anlayışın yerleşmesine büyük bir ihtiyaç olduğu halde ona kafa yoran insanların oldukça az olduğunu, bu yüzden işbu yola rağbeti artırmak ve onu yaymak için gençlerin gayreti gerektiğini söyler. Ancak gençlerin bu uğurda mesai harcarken, "red ve inkâr, müfrit dogmatizm, istihkâr-ı muhît, taklîd-i âmiyâne" gibi uç davranışlara düşmemeleri gerektiğini hatırlatır. Bunlara dikkat edilir, milli hisler ve vatani ihtiyaçlar doğrultusunda, fenni hakikatler takip edilirse, milletin selametine kapı açılacağını belirtir. Bunları yaparak, milletlerine rehber olacak genç mütefekkirlerin, halkın hissiyatına ve hatta zanlarına istihkar ile yaklaşmamaları ve onların duygularını yaramamaları gerektiğini teyit eder. Eğer millette bir ilerlemenin gerçekleşmesi isteniyorsa, bunun yolunun, baskı veya dayatmadan değil, sevgiden geçtiğinin unutulmaması gerektiğini hatırlatır.³⁶

Böylece müellif, milletin kurtulmasında veya gelişim göstermesin-

³⁴ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 43-44.

³⁵ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 45-46.

³⁶ Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, 46-47.

de üzerlerine büyük görevler düştüğünü düşündüğü gençlerin sadece kendilerini yetiştirmeleri ile işin bitmediğini, bunları halkının refahına olacak şekilde kullanmaları gerektiğini belirtmiş olur. Bunun yerine getirilebilmesi için ise, kendisine ulaşılmaya çalışılan milletin, sahip olduğu değerlerin tahkir edilmemesi gerektiğini güçlü şekilde vurgulamış olur. Onun, zamanının gençlerine dönük bu tavsiyelerinin günümüz gençliği için de büyük bir önem arz ettiği açıktır. Bu meyanda daha medeni bir yola girilmesi için ikna edilmesi gerektiği düşünülen halka, muhabbet nazarıyla bakılmayıp sıklıkla onların cehalet, taassup ve geri kalmışlığından şikâyet ile bu eksikliklerin giderilmesi adına bir gayret gösterilmemesinin hiçbir sorunu çözmediği açık bir hakikattir. Bu manada Ahmed Hilmi'nin vurguladığı üzere, doğruluğuna inanılan hakikatlerin aktarılması noktasında, tahkir değil saygıya, kolaycılık değil meşakkate, temenni değil fiili gayrete talip ve sahip olunması gerekmektedir.

Sonuç

Son dönem Osmanlı mütefekkirlerinden biri olan Filibeli Ahmed Hilmi, kendisiyle aynı kimliğe sahip diğer münevverler gibi, eserlerinde ve yazılarında zaman zaman doğrudan gençliğe hitap etmiştir. Vatanını ve milletini seven her aydın gibi, o da, oldukça zor günler geçiren devletin kurtuluşu için çeşitli yollar önermiş, fikirler ortaya koymuştur. Sahip olduğu ruhçu anlayışın, taşıdığı dini duyguların, idealize ettiği usul ve güçlü bir gaye fikrinin arkasında durmuş, gençleri de aynı hedefe teşvik etme çabası içerisinde olmuştur.

Mütefekkir olmanın gerektirdiği sorumluluk içerisinde hareket eden Ahmed Hilmi, devletin eski şaşalı devirlerine rücu etmesi, en azından bilim ve teknolojiye oldukça gerisinde kaldığı Avrupalı devletlere yetişmesi için çalışmış, bunun için belki de en ideal kitle konumunda bulunan gençliğe, tecrübesi ve birikimiyle yol göstermiştir. Bu hususta önce donanımlı bir insan olabilmek için gerekli olan usul ve bu usulün yerleşmesi için zaruri olan ideali, ya da diğer bir ifadeyle güçlü gaye ve hedefleri, ulaşılması gereken öncelikli çizgiler olarak göstermiştir. Gençlere gösterdiği hedeften, toplumunun en büyük eksiklikleri arasında usulsüzlük ve idealsizliği gördüğü anlaşılan müellif, bu yüzden muhtelif vesilelerle onlara bir ideal ve usul dâhilinde hareket etme fikri aşılamıştır.

Ahmed Hilmi, İslam'a yapılan saldırıların önemli bir kısmının, onun kimi yorumlarına dönük yapıldığını düşündüğü için olsa gerek, bunun önüne geçmek, en azından bu hücumları azaltmak adına, gençlere dini bilgilerini, nakli alanla sınırlı tutmamalarını, bunları akıl ve fen ile

uyumlu hale getirmelerini sağlayacak diğer malumatlara da ulaşmalarını tavsiye etmiştir. Gençlerden din konusuna lakayıt kalmamalarını hele de insanların mukaddesatını küçümseyen tavır içerisinde girmemelerini istemiş, dini duyguları rencide edici tutumların, onların milletleri ile bütünleşmeleri önünde büyük bir engel oluşturacağını dile getirmiştir. Gençleri eliyle yükseltilmesine çalışılan bir toplumun fertleri arasında değersel anlamda kopukluk olmaması gerektiğini ihsas etmiş, en büyük değer in ise din olduğunu vurgulamıştır.

Ahmed Hilmi'nin felsefe meslekleri hakkında gençlere dönük tavsiyeleri de yine diğer gösterdiği yollar ile uyumlu olmuştur. Bu manada o, taklitçi bir zihniyetten uzak durmaya ve fikirleri analiz ederek değerlendirmeye çağırdığı gençlere, benimseyecekleri felsefi yolda da, temyiz etme, ilgili mesleklerin olumlu olumsuz yönlerini keşfetme, sonra da bu mükâşefeleri doğrultusunda bütüncül bir anlayış geliştirme şeklinde bir çizgi önermiştir. Onun hakikat yolculuğunda kolay kaçılmaması suretinde formüle edilebilecek ilgili önerisinin, gençlere bir usul dairesinde hareket etmelerine yönelik sıklıkla dile getirdiği tavsiyesiyle de uyumlu bir görünüm arz ettiği aşîkârdır.

Kaynakça

- Bolay, S. Hayri. *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, ts.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi. *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*. Konstantiniyye: Hikmet Matbaa-i İslâmiyyesi, 1327.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi. *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?: Dârü'l-Fünûn Efendilerine Tahrîrî Konferans*. Konstantiniyye: Matbaa-i İslâmiyye-i Hikmet, 1329.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi. "İstikbâl-i Vatanın Şu'le-i Ümîdi "Gençlik" dir, Nâsiye-i Şebâbete Leke Süren Sefillere Lanet". *Hikmet* 1/10 (20 Eylül 1911), 1.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi. *Muhâlefetin İfşası*. Kostantiniyye: Hikmet Matbaa-i İslâmiyyesi, 1331.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi. *Târîh-i İslâm*. 2 Cilt. Konstantiniyye: Hikmet Matbaası, 1326.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi. *Üss-i İslâm: Hakâik-i İslâmiyyeye Müstenid Yeni İlmi-i Akâid*. Darülhilâfe: Hikmet [Matbaa-i İslâmiyyesi], 1332.
- Uçman, Abdullah. "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 424-425. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Zekerriya. *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1999.